

**DIDAKTIKA LITERÁRNÍ VÝCHOVY
(TEORIE LITERÁRNÍ VÝCHOVY
APLIKOVANÁ NA PODMÍNKY
VÝCHOVNÉHO PŮSOBENÍ
V MATEŘSKÉ ŠKOLE)**

Jitka Zítková

PODZIM 2013

Didaktika literární výchovy

- Didaktika speciální – oborová.
- Ideální představa podoby výchovy (před)čtenáře, příjemce uměleckého literárního textu.
- Uplatňují se didaktické postupy a zákonitosti s platností obecnou, specifika jsou daná především estetickovýchovnou povahou výchovného působení, s níž souvisí poměr emocionální a racionální, recepční a tvořivé složky v LV uplatňované.
- Povaha základního předmětu LV – umělecké literatury – je fiktivní – je to pohled na skutečnost modifikovaný autorskou osobností (subjektem). Práce s literaturou (způsoby jejího poznávání) tedy bude jiná než s objektivně danými prvky reality.

Teorie LV pracuje s vlastní terminologií

- Základní didaktické kategorie: cíle, obsah, metody
- Pojmy obecné (naddisciplinární): výchovný a vzdělávací proces, motivace, podnětnost, integrovaný přístup, výukové metody, formy organizace činností, individuální přístup, tvořivost atd.
- Pojmy specifické (související s povahou LV): literárněvýchovný proces, umělecký text (x neumělecký), recepce a recipient, literární komunikace, estetický zážitek, interpretace, didaktická interpretace, metody poznávání literatury atd.
 - + další terminologie literárně teoretická (v MŠ elementární – základní žánry a umělecké prostředky a postupy) a literárněhistorická (v MŠ opět omezená na nejzákladnější informace vytvářející povědomí literárněhistorického kontextu díla)

Cíle a obsah literární výchovy

- Cíle i obsah můžeme vymezit jak obecně (nadčasově), tak v souladu s platným kurikulem. Základní cíle a obsah jsou neměnné, s proměnami kurikula se ale může mírně proměňovat jejich konkretizovaná podoba a kontext celkového výchovného působení.

Nejobecnější formulace cíle LV:

- A/ Cílem LV je utváření schopnosti kultivovaného přijímání (recepce) literárního textu (především uměleckého), spolu s dalšími aspekty, které s tímto procesem souvisejí – rozvoj myšlení a představivosti, citlivosti pro jazykové zvláštnosti, komunikačních (vyjadřovacích) dovedností, tvořivosti slovesné i neslovesné, získávání základních poznatků o slovesné umělecké tvorbě apod.

- ◉ B/ Cílem LV je rozvíjení literární gramotnosti jako součásti gramotnosti kulturní.
 - Literární gramotnost – schopnost poučené recepce slovesného umění.
 - Předpokladem utváření počáteční literární gramotnosti u dítěte MŠ je schopnost zážitkového naslouchání, věcné porozumění čtenému (soustředění pozornosti, přiměřená slovní zásoba)
 - Kulturní gramotnost – schopnost participovat na užívání prvků dané kultury, adaptace na příslušný „kulturní prostor“.

- ◉ Úroveň osvojovaných dovedností (poznatků) koresponduje s úrovní osobnostního rozvoje dítěte – věkovými a individuálními zvláštnostmi.

Nejobecnější vymezení obsahu LV:

- Základní složka obsahu: proces recepce uměleckého textu a jeho usměrňování, proces řízené literární komunikace.
- Další složky obsahu LV působení: nejelementárnější poznatky literárně teoretické (např. rozlišení pohádky a reálného vyprávění, básničky a prózy) a literárněhistorické („existence autora“, dobový kontext).

Několik poznámek k základnímu obsahu LV - textu

Povaha uměleckého textu

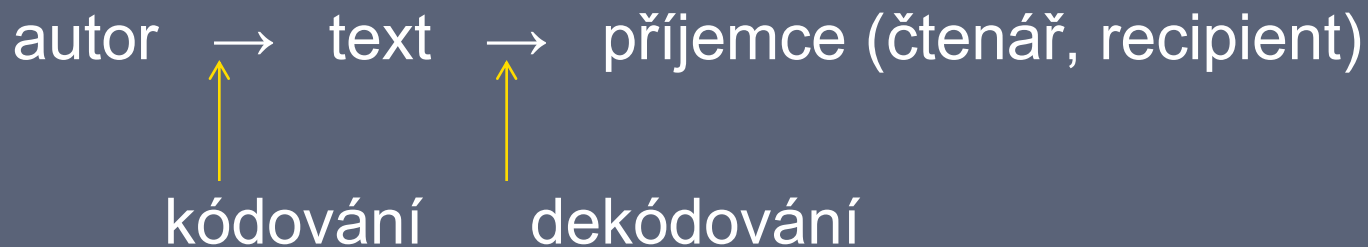
- Text (dílo) – chápáno jako „znak“ určený k dešifrování jako celek i ve všech svých složkách (literárněvědné východisko strukturalistické – pojmy „znak“, „struktura“, „autorský záměr“, prvky a jejich vzájemné vztahy, „funkce“; zdůraznění významu jazykové roviny text, způsobu jazykového vyjádření).
- Text (dílo) – chápáno jako „fikční svět“ umožňující překračování hranic autorského záměru směrem k modifikacím, doplňování, rozšiřování fiktivního světa díla (literárněvědné východisko – kořenící také ve strukturalistickém uvažování – teorie možných /fikčních/ světů, receptivní estetika; zdůraznění tematické roviny textu).

- Tyto dva poněkud odlišné pohledy na povahu a podstatu literárního textu se odrážejí ve dvojnásobném možném interpretačním a také didaktickém přístupu k literatuře:
 - Přístupu přísněji respektujícím autorskou osobnost a její záměr v díle obsažený (hledáme smysl textu, myšlenku a způsob jejího vyjádření při respektování hranic /myšlenkových, tematických, jazykových/ daných podobou jedinečného textu autorem vytvořeného).
 - Přístupu volnějším, umožňujícím překračování hranic vymezených autorským textem, dávajícím větší prostor recipientově osobnosti a uplatnění jeho vlastní tvořivosti. Zároveň je však třeba respektovat základní smysl a myšlenkový i formální rámec díla (nelze připustit dezinterpretaci).

Několik poznámek k vymezení pojmu literární komunikace

Proces literární komunikace

- Proces vzniku a příjmu (recepce) textu:

Literární tradice – soubor existujících literárních děl

Realita – skutečnost obklopující a ovlivňující autora i příjemce

Fáze procesu literární komunikace

- Roviny (složky) komunikace příjemce s textem (zprostředkovaně autorem):
 - 1. percepce
 - auditivní (v MŠ výjimečně vizuální) vnímání textu, jeho zvukových, resp. grafických zvláštností
 - 2. apercepce
 - vytváření si vlastních vnitřních představ na základě impulzů tematické výstavby textu (postavy, místo děje, jednání postav apod.) /“vnitřní film“/
 - 3. interpretace
 - nalézání hlubších (skrytějších) významů textu nebo jeho složek
 - 4. konkretizace
 - propojení, střetnutí významů textu s životem, životní situací příjemce

○ Vývojové fáze dětské recepce:

● Fragmentární (do zhruba 9 let)

- Vnímání syntetické, bez analýzy, ulpívání na detailech, vztahování jevů k vlastní osobě (silně emocionální projekce), zájem o zvukově formální rysy slovesnosti, myšlení zpravidla nepřekonává fantazii.
- Oblíbené žánry: pohádka, příběhy o malých dětech, poezie s rysy lidové slovesnosti.

● Narativní (9 – 10/11)

- Zaměření na obsah, sledování příběhu, často reálné chápání literatury, hledání vzorů (potřeba identifikace), racionálnější pohled na svět.

● Integrační

- Adekvátní vnímání obsahu i formálních rysů textu, chápání fiktivnosti literatury jako výtvoru autorského subjektu, emocionální prožitek doplněný přiměřenou racionální analýzou.

- Možnosti kultivace vnímání literatury ve všech vývojových fázích (role prostředníka, učitele), tzv. „knihy dopředu“.

- Řízení komunikace dítěte s textem jako součásti literárněvýchovného působení probíhá za pomoci metod didaktické interpretace, metod poznávání literatury (o těchto metodách bude pojednáno podrobně později).
- Výsledkem procesu literární komunikace (řízené, ale i neřízené) jsou estetické zážitky (prožitky), jejichž hromaděním se vytváří estetická zkušenost, která je předpokladem pro (v počátcích zcela jednoduchou a intuitivní) schopnost estetického hodnocení a vzniku estetických soudů.

Cíle a obsah výchovy předčtenáře v MŠ v koncepci platného kurikula

- Rámcový vzdělávací program pro předškolní vzdělávání (VÚP Praha, 2004)
- Obecně: doplňování výchovy rodinné, poskytování dostatečných podnětů pro aktivní rozvoj osobnosti dítěte, vytváření předpokladů pro další vzdělávání na bázi individuálního přístupu, vytváření základů klíčových kompetencí, činnostní povaha výuky – učení prožitkové, situační, spontánní (sociální učení nápodobou), kooperativní, hra
- Vzdělávací nabídka (obsah) → motivace (individuální volba)
- Integrovaný přístup – vzdělávací obsah v přirozených souvislostech (realizace integrovaných bloků)
- „Mohou být (a měly by být) ... využívány metody a prostředky 'klasických' specifických didaktik jednotlivých oborů výchovně vzdělávacích činností.“ (s.9)

- Cíle stanoveny jako záměry a výstupy na úrovni obecné (rámcové cíle a klíčové kompetence) a oblastní. Literatura jako specifický obraz životní reality může vstupovat do naplňování cílů na obou úrovních – může plnit funkci poznávací, relaxační (zábavnou), motivační, musí však vždy – alespoň zcela dílčím způsobem – naplňovat i funkci estetickou (v této roli je umělecký text nenahraditelný žádným jiným výchovně vzdělávacím obsahem).

Literární výchova a rámcové cíle a klíčové kompetence

⊙ Rámcové cíle:

- Rozvíjení dítěte, jeho učení a poznání
- Osvojení základů hodnot, na nichž je založena naše společnost
- Získání osobnostní samostatnosti a schopnosti projevit se jako samostatná osobnost působící na své okolí
 - ?! K úvaze: Jakými různými způsoby může literatura napomáhat naplňování těchto cílů?

⊙ Klíčové kompetence:

- 1. kompetence k učení (vztah k LV např.: dítě ... má elementární poznatky o světě lidí, klade otázky a hledá na ně odpovědi, chce porozumět věcem, jevům a dějům ...)
- 2. kompetence k řešení problémů (vztah k LV např.: dítě ... řeší problémy, na které stačí, problémy řeší na základě bezprostřední zkušenosti ...)

- 3. kompetence komunikativní (vztah k LV např.: dítě ... hovoří ve vhodně formulovaných větách, samostatně vyjadřuje své myšlenky, dokáže se vyjadřovat různými prostředky /řečové, výtvarné .../, rozlišuje některé symboly, ovládá dovednosti předcházející čtení a psaní, rozšiřuje svou slovní zásobu, dovede využít informativní a komunikativní prostředky /knížky, encyklopedie ../)
- 4. kompetence sociální a personální (vztah k LV např.: dítě ... napodobuje modely prosociálního chování a mezilidských vztahů ...)
- 5. kompetence činnostní a občanské (vztah k LV např.: dítě ... má základní představu o tom, co je v souladu se základními lidskými hodnotami a normami ...)

Literární výchova a vzdělávací oblasti

(vzdělávací nabídka a očekávané výstupy)

1. Dítě a jeho tělo

- Vztah k LV např.: pohybové dovednosti (lidová slovesnost, říkanky, písně).

2. Dítě a jeho psychika

- JAZYK A ŘEČ (vztah k LV např.: rozvoj receptivních dovedností – naslouchání, diváctví; produkční činnosti – vyprávění, recitace, dramatizace; prohlížení a „čtení“ knížek; grafická nápodoba tvarů písmen; sledování děje, zachycení hlavní myšlenky příběhu, vyprávění příběhu; učení se novým slovům, vymýšlení synonym, antonym, homonym, chápání slovního vtipu, utvoření jednoduchého rýmu atd.)
- POZNÁVACÍ SCHOPNOSTI, PŘEDSTAVIVOST, FANTAZIE (vztah k LV např.: tvořivost, elementární poznatky o znakových systémech, základy práce s informacemi, hra atd.)
- SEBEPOJETÍ, CITY, VŮLE (vztah k LV např.: kultivace estetického vnímání, cítění a prožívání, obohacování citového života sledováním pohádek, příběhů atd.)

3. Dítě a ten druhý

- Vztah k LV např.: etický obsah a poučení v četbě, vytváření prosociálních postojů.

4. Dítě a společnost

- Vztah k LV např.: vytváření pozitivního vztahu k umění a kultuře, rozvoj estetického vkusu, jiné kultury, morální hodnoty, tvůrčí literární činnost, návštěvy kulturních míst atd.

5. Dítě a svět

- Vztah k LV např.: práce s literárními texty (životní prostředí v literatuře, modelovost situací).